

2006-10-10

PM angående långsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor

Begreppet ”övertaliga kyrkor” förekommer allt oftare i media och i den allmänna debatten. Svenska kyrkan och många församlingar uppmärksammar på olika sätt att ett minskat behov av kyrkobyggnaderna kan leda till åtgärder som ändrad användning och försäljning. Ett, än så länge litet, antal kyrkor har sålts. Ett fall av övertalighet har år 2005 lett till en regeringsrättsdom som gav församlingen rätt att riva Maglarps nya kyrka. Kyrkomiljöerna utgör en väsentlig del av kulturarvet i Sverige och representerar oersättliga kulturhistoriska värden. De är därför skyddade enligt kulturminneslagen. Svenska kyrkans minskade behov av kyrkorna som gudstjänstlokaler kan medföra ett betydande hot mot dessa värden. Staten och Svenska kyrkan har på olika sätt ansvar för att detta kulturarv förvaltas och vårdas väl.

Riksantikvarieämbetet har uppmärksammat att statens förhållningssätt i frågan behöver tydliggöras. I detta PM formulerar RAÄ några utgångspunkter och ställningstaganden. Hur stort är problemet? Hur förhåller sig staten idag till de kyrkliga kulturminnena? Vilka åtgärder kan och bör vidtas i syfte att förebygga att ett minskat behov av kyrkorna som gudstjänstlokaler får negativa konsekvenser för kulturarvet.

Problematiken kring det kyrkliga kulturarvets fortbestånd bör analyseras såväl av Svenska kyrkan som kulturmiljösektorn och ett samråd dem emellan är viktigt. Parterna har olika roller då det gäller det kyrkliga kulturarvet. Svenska kyrkan, genom sina församlingar, äger och förvaltar det kyrkliga kulturarvet. Kulturmiljösektorn företräder allmänhetens intresse från kulturhistorisk synpunkt. *Statens grundläggande uppfattning är att kyrkomiljöernas kulturhistoriska värden bäst tillvaratas när kyrkorna används för sitt ursprungliga kyrkliga syfte.* Denna funktion har också i sig ett kulturhistoriskt värde och finns med i vågskålen när tillstånd till ändringar prövas. *De kyrkliga kulturminnena har ett allmänintresse och utgör ett kulturarv som tillhör alla och ska vara tillgängligt för alla.* Staten tar ett särskilt ansvar genom att ställa allmänna medel till Svenska kyrkans förfogande för vården av de kyrkliga kulturminnena, den kyrkoantikvariska ersättningen.

Begreppet ”övertaliga kyrkor”

Begreppet ”övertaliga kyrkor” är komplicerat och kräver en närmare definition för att det skall vara användbart. Det som betecknas som kyrklig övertalighet, det vill säga att kyrkan används i marginell omfattning eller inte alls för kyrkliga handlingar, innebär inte att kyrkan betraktas som övertalig i församlingens eller allmänhetens ögon.

Den s.k. övertalighetsproblematiken fick en ordenlig genomlysning i de inomkyrkliga och statliga utredningar som föregick relationsändringen. I 1993 års kyrkobyggnadsutredning (*Fädernas kyrkor - och framtidens*, Svenska kyrkans utredningar 1996:1, 1996) publicerades bland annat resultaten av en brett upplagd attitydundersökning som visade att kyrkorna som kulturhistoriska miljöer har så starkt stöd i det svenska samhället att det i allmänhetens ögon knappast finns någon övertalighet i den meningen att kyrkor kan läggas ner eller avvecklas. Därför bör enligt utredningen inte heller Svenska kyrkan arbeta i en riktning som skulle kunna innebära att ett antal kyrkor riskerade att förklaras för övertaliga.

Hur omfattande är då problemet med så kallade övertaliga kyrkor? Något entydigt svar finns inte, bland annat beroende på att en tydlig definition av begreppet saknas. Statistik då det gäller kyrkornas användning finns delvis tillgänglig via Svenska kyrkan. Av Svenska kyrkans redovisning av den kyrkoantikvariska ersättningen för 2005 framgår att endast ett fåtal kyrkor formellt tagits ur bruk och av dem utgörs huvuddelen av enklare kapell. Svenska kyrkan följer också kyrkornas användningsgrad utifrån de kyrkliga handlingarna (d.v.s. gudstjänst, dop, bröllop etc.). I en tredjedel av de cirka 3500 kyrkorna skedde år 2004 färre än 50 kyrkliga handlingar.

Regeringsrätten har i dom beviljat rivning av Maglarps nya kyrka. Även om domen till sitt innehåll kan vara prejudicerande, ger den inte uttryck för förhållanden som idag är allmänna. Det är i dag direkt ovanligt att kyrkor får förfalla, även bland dem som betraktas som kyrkligt övertaliga. *Det är viktigt att även i framtiden arbeta med långsiktigt hållbara strategier för att undvika att liknande situationer som i Maglarp uppkommer.*

Vad kan göras för att tillvarata kulturarvet?

Följderna av att en kyrka inte anses behövlig för kyrkligt bruk kan se olika ut. Några exempel: församlingen använder och värmer upp kyrkan någon gång ibland, samt vårdar och underhåller den *eller* kyrkan tas ur bruk och avlyses, hålls låst, underhålls på låg eller bristfällig nivå, låg värme får stå på för klimatets skull (kyrkan läggs i "malpåse") *eller* kyrkan tas ur bruk och avlyses, uppvärmning och underhåll upphör och förfall påbörjas *eller* kyrkan tas ur bruk och avlyses samt uthyres för andra ändamål *eller* kyrkan säljs.

Frågorna inför hotande övertalighet är många. Vilka faktorer avgör vilka alternativ som väljs och vilken kyrka inom församlingen/samfälligheten som bedöms som kyrkligt övertalig? Hur tungt väger bedömningen av kulturhistoriska värden vid dessa val? Har man undersökt möjligheter till lösningar för en långsiktig planering av användningen av kyrkorna i en församling/samfällighet så att s.k. övertalighet inte uppstår eller så att resurserna räcker till även för de kyrkor som har en lägre nyttjandegrad?

Vi bedömer att det finns stora möjligheter att utveckla metoder och strategier för att förebygga och motverka negativa konsekvenser av ett svagare ekonomiskt underlag för samfälligheterna/församlingarna samt ett minskat behov av gudstjänstlokaler. Den centrala och de regionala samrådsgrupperna med representanter för Svenska kyrkan och kulturmiljövården är viktiga för sådana diskussioner.

Den viktigaste resursen för omhändertagandet av en kyrka har alltid varit och kommer troligen inom överskådlig tid att vara *församlingen*. Det är viktigt att verka för att församlingens och allmänhetens kunskap om och intresse för kyrkomiljöerna som kulturarv vidmakthålls.

Vidare bör en dialog med *kommuner* och i förekommande fall *regioner* initieras: hur ser man på kyrkomiljöerna i den kommunala planeringen och den regionala utvecklingen? Behöver kyrkornas lokalhistoriska dimension tydligare lyftas fram i olika sammanhang på den lokala nivån?

Det vore olyckligt om uppkomsten av en övertalighetssituation styrs av slumpen eller av enbart praktiska och ekonomiska faktorer. I en långsiktig planering av förvaltning och användning måste kulturhistoriska bedömningar på ett tidigt stadium vara tungt vägande. Stor försiktighet ska iakttas med vissa kyrkor eller delar av dessa och de passar kanske därför snarare som sommarkyrka, vigselkyrka och liknande. Andra kan som helhet eller delvis tåla anpassningsåtgärder för ett hårdare användartryck eller ändringar av andra skäl. *Differentierad användning i betydelsen olika nyttjandegrad för kyrkorna inom en församling/samfällighet kan vara en metod för långsiktig planering vid vilken hänsyn tas såväl till de praktiska behoven som de kulturhistoriska värdena. Metoden kan leda till ekonomiska vinster och därmed motverka behov av att ta kyrkor ur bruk.*

Kyrkornas generella värden, alltså värden som flertalet kyrkor har (t.ex. som landmärken, tidsdokument, symbol för en sockens historia m.m.) ligger till grund för att lagskyddet är generellt. Tillståndsprövning vid ändringar sker framförallt mot bakgrund av individuella värden, d.v.s. sådana som är specifika för varje kyrka (t.ex. byggnadshistoriskt, arkitektur-/konsthistoriskt, socialhistoriskt). För de flesta kyrkor finns numera en kulturhistorisk bedömning och därmed ett bättre underlag för prövningar. Bedömningarna visar hur graden av restriktioner bör variera från kyrka till kyrka eller mellan delar av samma kyrka. *En större tydlighet från kulturmiljövårdens sida om detta synsätt och den individuellt grundade lagtillämpningen kan leda till en större förståelse för kyrkomiljöernas kulturhistoriska värden och en starkare motivation för långsiktig planering av en förvaltning med kulturhistoriska hänsyn.*

Det kan dock inte uteslutas att församlingar/samfälligheter i vissa enstaka fall inte finner någon annan lösning än att ta en kyrka ur bruk för kyrkligt ändamål och kanske till och med avyttra den. *Innan ett sådant beslut tas är det viktigt att en konsekvensanalys som omfattar hela kyrkomiljön göras.* Hur kommer ett ändrat inomhusklimat att påverka byggnad, inredning och inventarier? Minskad uppvärmning leder till ett fuktigare klimat vilket kan leda till mögel och insektsangrepp. Kommer länsstyrelsen att lämna tillstånd till ändringar av kyrkan eller flyttning av inventarier? Hur ska kulturhistoriskt värdefulla inventarier vårdas och bevaras? Donerade föremål kan ha särskilda föreskrifter. Vidare måste man överväga hur begravningsplatsen kommer att kunna användas. Är en profan användning av kyrkobyggnaden möjlig och lämplig om den omges av en begravningsplats? Även säkerhetsåtgärder kan komma att behövas så att risken för brand, inbrott och vandalism inte ökar då tillsynen över kyrkan minskar. *Ett beslut om att ta en kyrka ur bruk för kyrkligt ändamål måste således föregås av en process som innefattar samråd mellan olika parter och specialister. Även inför ett beslut om minskat bruk och uppvärmning eller ändrad användning bör konsekvenserna utredas.*

Detta PM grundar sig på rapporten *Dokumentation från den interna seminarieriet "Långsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor"* (2006-10-10)

Kontakt:

Ingrid Schwanborg
ingrid.schwanborg@raa.se

Markus Dahlberg
markus.dahlberg@raa.se